

Sylwia Graja-Zwolińska, sgraja@wp.pl

Aleksandra Spychała, spychala.a@wp.pl

Katedra Turystyki Wiejskiej, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Dziedzictwo kulturowe a turystyka w polskich parkach narodowych

„Dziedzictwo kulturowe, jak gniazdo osadzone w środowisku naturalnym”

Zygmunt Novák

Słowa kluczowe: park narodowy, dziedzictwo, turystyka kulturowa, turystyka przyrodnicza, turystyka dziedzictwa.

Abstrakt

Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na fakt obecności dziedzictwa antropogenicznego na najcenniejszych obszarach przyrodniczych w Polsce, jakimi są parki narodowe. To również tego typu walory są chronione – wraz z dziedzictwem naturalnym tworzą niepowtarzalny krajobraz. Jeszcze w latach 90. XX w. zasoby kulturowe nie były wysoko cenione przez dyrekcje parków; obecnie – stają się coraz częściej wykorzystywane w kreowaniu specjalistycznej oferty turystycznej. Autorki podejmują próbę oszacowania tego dziedzictwa w odniesieniu do każdego parku; ponadto przeprowadziły one wywiad kwestionariuszowy z pracownikami parków dotyczący wyżej wymienionej kwestii.

Wprowadzenie

Tworzenie systemów ochrony przyrody ma służyć zachowaniu najcenniejszych jej elementów, zapewnić jej normalne funkcjonowanie. W Polsce aż 32,5% powierzchni zajmują obszary chronione [Ochrona środowiska 2014, <http://stat.gov.pl>, 30.10.15] – wydawać by się mogło, że 1/3 kraju to dużo; jednak jeśli wziąć pod uwagę poszczególne formy – to powierzchnia tej najcenniejszej – parku narodowego – spada do...1%.

Wydawać się to może nieprawdopodobne, ale już z czasów starożytnych znane są pierwsze obiekty, znajdujące się pod czyjąś pieczę (najczęściej władcy lub kapłana) – były to tzw. święte miejsca oraz gatunki zwierząt i roślin otoczone szczególną czcią i opieką, zarówno ze względów religijnych, np. bydło w Indiach od VIII w. n.e. [Piekarowicz 1977], jak i utylitarnych – kot w Egipcie już od pierwszego tysiąclecia p.n.e. [v. Beckerath 1971]. Natomiast przepisy o takim charakterze pojawiły się w III tysiącleciu p.n.e. w Indiach oraz nieco później w Chinach [Walczak, Radziejowski, Smogorzewska, Sienkiewicz, Gacka-Grzesikiewicz, Pisarski 2001. s. 11]. Z Korei Południowej znany jest natomiast przykład nieprzerwanej ochrony pierwotnego lasu w Górach Diamentowych przez ponad siedem stuleci – obecnie jest to Park Narodowy *Sorak-San* o powierzchni 373 km². Z kolei potrzebę wyjazdu do zacisznych obszarów wiejskich, przeciwstawioną głośnieму i uciążliwemu mieszkaniu w mieście, wyrażał już Seneka w I w. n.e. [Paczuski 1995]!

Ważną datą w historii ochrony przyrody stał się rok 1535, kiedy to w Szwajcarii uchwalono edykt chroniący ptaki śpiewające – zarówno ze względu na ich walory estetyczne, jak i żywienie się uciążliwymi owadami. W 1805 r. w Danii powstał pierwszy rezerwat przyrody powołany w celach naukowych. Z kolei w roku 1918 Aleksander von Humboldt nazwał najstarsze wenezuelskie drzewa „pomnikami przyrody”. Zaś pierwszy na świecie park narodowy – ta forma ochrony jest wszak głównym przedmiotem niniejszego opracowania – powstał w 1872 r. w USA – był to słynny Yellowstone [Walczak, Radziejowski, Smogorzewska, Sienkiewicz, Gacka-Grzesikiewicz, Pisarski 2001, s. 12].

By móc kompleksowo zapoznać się z tą formą ochrony przyrody, należałoby przede wszystkim zastanowić się, czy znane powszechnie na świecie miano *national park* oznacza to samo w każdym kraju.

Organizacje zajmujące się ochroną środowiska o zasięgu międzynarodowym zaczęły tworzyć dopiero po II wojnie światowej. Do dziś najważniejszą z nich jest powstała w 1948 r. Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody (*International Union of Conservation of Nature and Natural Resources* – IUCN), skupiająca zarówno instytucje rządowe, jak i naukowe, a także wszelkie fundacje, stowarzyszenia i związki zajmujące się ochroną środowiska z całego świata. Z tego powodu badania IUCN prowadzone także nad obszarami chronionymi, a zwłaszcza ich podział na sześć kategorii, są najbardziej obiektywne i umożliwiają porównywanie różnego rodzaju form ochrony przyrody na całym świecie. Podział taki zaczęto wprowadzać już w latach 70. XX w., jednak wtedy powstał system dziesięciostopniowy. Układ ten nie do końca się sprawdził, ponieważ granice pomiędzy poszczególnymi kategoriami nie były zbyt ostre. W 1992 r. zmodyfikowano tę typologię na sześciostopniową (kategoria pierwsza dzieli się na Ia i Ib) – obowiązuje ona do dziś [Bishop, Dudley, Phillips, Stolton 2004].

Według IUCN park narodowy należy do II kategorii obszarów chronionych (w I znajdują się tzw. sanktuaria, do których wstęp najczęściej jest dla zwykłego śmiertelnika – w tym i turyści – wzbroniony, gdyż obejmują faktycznie naturalne, nienaruszone bezpośrednimi działaniami człowieka ekosystemy). Rodzaj II chroni duże, niemal naturalne obszary, w których zachodzą właściwe dla nich procesy ekologiczne, zasiedlone przez typowe gatunki fauny i flory; jednocześnie w przestrzeni tej, mimo istniejącego mocnego reżimu ochronnego, umożliwia się rozwój funkcji naukowej, edukacyjnej i turystycznej, jednak z poszanowaniem jego specyfiki przyrodniczej i kulturowej [Dudley 2008, s. 16]. Należy podkreślić, iż spośród 23 polskich parków narodowych tylko dwa wyłączono z opisanej wyżej kategorii II – *national park*; Ojcowski Park Narodowy został zdyskwalifikowany z powodu obecności na jego terenie – *nomen omen* – Ojcowa, natomiast Wigierski – ze względu na bardzo duży odsetek gruntów prywatnych – oba znajdują się w kategorii V (protected landscape/seascape – polski park krajobrazowy). Dla przykładu – prawie wszystkie brytyjskie i japońskie parki narodowe umiejscowiono w V kategorii. Dlatego błędne wydaje się porównywanie obszarów chronionych tylko ze względu na ich nazwę – nie mówi ona bowiem nic o faktycznej wartości danego obszaru.

Warto podkreślić, iż 9 polskich parków narodowych UNESCO zaliczyło także w poczet rezerwatów biosfery (Babiogórski, Białowieski, Bieszczadzki, „Bory Tucholskie”, Kampinoski, Karkonoski, Poleski, Słowiński, Tatrzański i Białowieski – ten ostatni jest także uznany za obiekt dziedzictwa światowego); z kolei konwencją RAMSAR¹ objęto 7 parków (Biebrzański, Narwiański, Karkonoski, Poleski, Ujście Warty, Słowiński i Wigierski).

Jeśli chodzi o prawodawstwo polskie, to *ustawa o ochronie przyrody z dn. 16 kwietnia 2004 r.* (z późniejszymi zmianami) podaje, że „park narodowy obejmuje obszar wyróżniający się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi, o powierzchni nie mniejszej niż 1000 ha, na którym ochronie podlega cała przyroda oraz walory krajobrazowe”. Zatem polski ustawodawca jeszcze dobitniej (w porównaniu do IUCN) podkreśla związek parku narodowego z kulturą; pierwszy raz bezpośrednio – wymieniając walory kulturowe na równi niemal cenne z naturalnymi (brak wartościujących określników), zaś drugi – pośrednio – wspominając, że chronić należy przyrodę, a także dość wieloznaczne „walory krajobrazowe”. Jednak w art. 5 wymienionego

¹ Konwencja o obszarach wodno-błotnych mających znaczenie międzynarodowe, zwłaszcza jako środowisko życiowe ptactwa wodnego z 1975 r., której celem jest ochrona i utrzymanie w niezmiennym stanie 40 naturalnych bądź sztucznych, stałych lub okresowych typów mokradeł, błot, torfowisk lub akwenów, o wodach stojących lub płynących, słodkich, słonawych lub słonych, wraz z wodami morskimi [www.ramsar.org, 13.12.15].

dokumentu zostały precyzyjnie wyjaśnione zastosowane w nim pojęcia; i tak przez walory krajobrazowe należy rozumieć: „wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, estetyczno-widokowe obszaru oraz związane z nimi rzeźbę terenu, twory i składniki przyrody oraz elementy cywilizacyjne, ukształtowane przez siły przyrody lub działalność człowieka” [https://www.mos.gov.pl, 14.12.15]. W obu przytoczonych fragmentach występują odniesienia do dziedzictwa kulturowego.

Również naukowcy, zarówno światowi, jak i polscy, podkreślają, iż parki narodowe były i są niewątpliwie atrakcjami turystycznymi – także dla osób poszukujących na ich obszarze śladów działalności ludzkiej [m.in. Fennel, Nowaczek 2010, s. 240, Frost, Hall 2009, s. 31, Xu, Fox 2014 s. 142, Armaitiene, Bertuzyte., Vaskaitis E. 2014, Eagles, McCool 2002, Charters, Saxon 2007 s. 13, La Page 2010, Rio, Nunes 2012, s. 66, Stasiak 1997 s. 10].

Jako posumowanie powyższych rozważań nasuwają się następujące wnioski:

- parki narodowe to enklawy, w których chroni się przyrodę w stanie zbliżonym do naturalnego, najcenniejszą z punktu widzenia danego państwa;
- jednocześnie są to obszary, na których – dzięki m.in. działaniom ochronnym dotyczącym przyrody właśnie – zachowały się ślady dawnego świata, dokumentujące historię danego miejsca, jego mieszkańców, czyli po prostu dziedzictwo kulturowe, zarówno to materialne, jak i duchowe;
- nomenklatura dotycząca obszarów chronionych jest specyficzna dla danego państwa i nie można jej porównywać między krajami bez analizy dokumentacji.

Turystyka w parkach narodowych – rozważania teoretyczne

Nikt zapewne nie ma wątpliwości, iż na terenach przyrodniczo cennych (w tym oczywiście w parkach narodowych) uprawia się turystykę przyrodniczą, bardzo istotną z punktu widzenia całej branży. Oczywiście jej skala i tempo wzrostu są zależne od regionu świata czy kraju – np. w Australii mówi się o nawet 62% ogółu przyjeżdżających obcokrajowców i 16% – krajowych; co ciekawe wydatki turystów „przyrodniczych” są w tym kraju o ponad 60% wyższe niż „klasycznych” podróżników [http://www.sustainabletourisonline.com, 16.12.15].

Również Polska jako destynacja turystyki przyrodniczej zyskuje na znaczeniu, zwłaszcza wśród turystów zagranicznych; jest to wynikiem m.in. działań promocyjnych POT, m.in. publikacji informacji o parkach narodowych w prasie zagranicznej (węgierskiej, holenderskiej, austriackiej), czy też wydania ulotki promocyjnej pt. „Dzika przyroda” [www.pot.gov.pl, 19.12.15].

Warto byłoby również precyzyjnie określić, czym jest turystyka przyrodnicza. *Gros* naukowców, ale i laików, uważa, że jest to jakakolwiek aktywność turystyczna odbywająca się w naturalnym środowisku, jednak z zastrzeżeniem, że turysta przyrodniczy podstawową satysfakcję czerpie mimo wszystko z kontaktu z naturą [np. Ceballos-Lascurain 1996, s. 19-20, Goodwin 1996, s. 287, Blamey 2001, s. 5-22, Shafer, Choi 2006, 625-626, Valentine 1992, s. 108]. Niektórzy badacze z kolei uważają, iż turystyka przyrodnicza jest uprawiana wyłącznie na terenach prawnie chronionych [Deng, King, Bauer 2002, s. 424, Dudek, Kowalczyk 2003, s. 122]. Czy jednak tak jest w istocie? Rozumując w taki sposób najważniejszą staje się sama destynacja a nie motyw podjęcia podróży... Jaki rodzaj turystyki uprawia bowiem osoba zwiedzająca ogród zoologiczny czy dendrologiczny położony w kilkumilionowej metropolii? Być może warto wprowadzić termin „miejskiej turystyki przyrodniczej”... Będąc już w nomenklaturze określenie „turystyka przyrodniczo-kulturowa” nie do końca w tym przypadku pasuje, gdyż jej głównym celem są „naturalne walory środowiska, a motywacją uczestników (...) spotkanie z chronionym

lub organizowanym przez człowieka dziedzictwem naturalnym albo powiększenie wiedzy o świecie otaczającym” (Mikos v. Rohrscheidt, s. 134-135).

Elementy kulturowe zawiera w sobie także ekoturystyka, która dla wielu badaczy jest synonimem turystyki przyrodniczej [np. Corbett 2006, s. 144, Luzar 1998, s. 48]; wg A. Dudek i A. Kowalczyka uważa tak również większość polskich badaczy [2003, s. 120]. Jednakże ekoturystyka może być uprawiana także w środowisku niekoniecznie związanym z obszarami cennymi przyrodniczo, ba! – może mieć miejsce w przestrzeni zurbanizowanej [Dowling, Weiler 1997, s. 51, Grenier 2004, s. 63-64, Mason 2000, s. 336, Leung, Marion, Farrell, 2001, s. 21]. J. Highman i M. Lück (2002, s. 36-51), Y.Y. Wu, H.L. Wang i Y.F. Ho [2010, s. 739] oraz S. Kulczyk [2008, ss. 150-151] używają wręcz terminu „ekoturystyka miejska” (*urban ecotourism*).

Autorkom wydaje się, iż wszystkie wyżej opisane przypadki dotyczą na pewno turystyki przyrodniczej – tej najszerzej rozumianej, zawierającej wszelkie jej formy, odmiany i rodzaje – bowiem każdy, w minimalnym nawet stopniu, angażuje elementy środowiska przyrodniczego. A zatem uprawniony wydaje się podział turystyki przyrodniczej na dwie podstawowe formy: pośrednią (jeśli łono natury jest tylko tłem, które można zastąpić) – jest to turystyka związana z przyrodą. Jeśli natomiast przyroda jest determinantą wystąpienia zjawiska turystycznego, które ma postać bezpośredniego kontaktu ze środowiskiem – występuje wtedy turystyka ukierunkowana na przyrodę [Graja-Zwolińska, Spychała 2013, s. 42].

Jeśli powyższe rozważania potwierdziły, że to nie miejsce podróży jest najważniejsze, a motyw jej podjęcia, to w takim razie co uprawia turysta zwiedzający obiekty kulturowe na obszarze przyrodniczo cennym? Owszem, turystykę przyrodniczą, ale jaki jej rodzaj? A może jednak należałoby wyjść z pozycji turystyki kulturowej? Wszak według niektórych badaczy każda podróż turystyczna niesie ze sobą doświadczenie kulturowe [MacCannel 1993], zaś J. Urry stwierdził wręcz, że turystyka po prostu jest kulturą [1990].

Kwestia łączenia elementów turystyki kulturowej i przyrodniczej na terenach parków narodowych była poruszana przez wielu badaczy [m.in. Wall Reinius, Fredman 2007, Zhou, Grumbine 2011, Vitalinia, Puricelli, Mikerezić, Iritia 2015, s. 435, Bruno, Gasca, Monaco 2014, s. 79, Dhimitri, Sinani, Todia 2015], nawet na tak wydawałoby się cennym pod względem dziedzictwa naturalnego obszarze, jakim jest Serengeti (Sekar, Weiss, Dobson 2014, s. 34). Autorkom wydaje się jednak, że zarówno turystyka przyrodnicza, jak i kulturowa, wpisują się w typ w nomenklaturze anglojęzycznej znany jako *heritage tourism* [m.in. Richards 1996, s. 261, Lusetyowati 2015, s. 402], czyli w wolnym tłumaczeniu „turystykę dziedzictwa” [Gałuszka 2008]. Jako że owo dziedzictwo obejmuje zarówno przyrodę, jak i elementy antropogeniczne, wg auterek idealnie wpisuje się w turystykę uprawianą na obszarze parków narodowych. Wiele autorów podkreśla ich wzajemną komplementarność oraz powiększający się wkład na wzrost dochodów z turystyki [m.in. Ursache 2015, s. 133].

Dziedzictwo kulturowe polskich parków narodowych

To, co nas otacza, czyli krajobraz, jest wynikiem współdziałania natury i kultury – także w parkach narodowych, powołanych przede wszystkim do ochrony zasobów przyrodniczych. Zresztą, jak już wspomniano, niewiele jest takich miejsc na Ziemi, które nie znają jeszcze człowieka – a co za tym idzie – są dziewicze; przeważająca większość – to jednak krajobraz sub- lub nawet seminaturalny. *Ustawa o ochronie przyrody z dn. 16 kwietnia 2004 r.* również wpisuje się w tę regułę – mówi bowiem ona o zasadzie zintegrowanej ochrony środowiska (artykuł 5.): „ochrona jednego lub kilku elementów przyrodniczych powinna być realizowana z uwzględnieniem ochrony pozostałych elementów” (a więc także tych kulturowych).

Dziedzictwo antropogeniczne polskich parków narodowych jest duże; oczywiście jest to uogólnienie, gdyż niektóre z nich mają bardzo bogate zasoby – inne zdecydowanie skromniejsze. Jeszcze do niedawna kwestia ich statusu, ochrony i kształtowania była traktowana po macoszemu (Łuczyńska-Bruzda 1994, s. 146), jednakże wraz ze wzrostem świadomości, iż dziedzictwo kulturowe wymaga takiej samej ochrony, jak dziedzictwo przyrodnicze – także ta postawa się zmienia.

Na terenie polskich parków narodowych można spotkać przejawy życia człowieka od czasów najdawniejszych (np. ślady w jaskiniach Doliny Prądnika), przez osady średniowieczne, budowle nowożytne, aż do tych najnowszych; niektóre z nich mają charakter monumentalny. Są też obiekty związane z różnymi aktywnościami człowieka (rolniczą, rzemieślniczą, przemysłową, transportową, militarną, sepulkralną, związaną z różnymi kultami czy... turystyczną – np. zabytkowe schroniska). Nie sposób wszystkich elementów (także tych niematerialnych) opisać w tym miejscu; autorki postanowiły maksymalnie je skondensować wybierając grupę (bądź grupy) charakterystyczne dla danego parku. Oczywiście jest to wybór subiektywny, dokonany jednak na podstawie kilkudziesięciu źródeł (tab.1), podkreślający unikatowość antropogeniczną danego terenu. Zestaw ten może być np. podstawą do kreowania specjalistycznej oferty turystycznej. Warto byłoby sporządzić badanie biografii kulturowej parków narodowych, czyli szczegółowej waloryzacji historycznych elementów punktowych, liniowych i powierzchniowych w krajobrazie, powstałych na przestrzeni wieków, poczynając od czasów prahistorycznych. W ten sposób powstaje tzw. mapa biografii krajobrazu (Cuijpers, Bekius 2004).

Tab. 1. Dziedzictwo kulturowe polskich parków narodowych

Nazwa parku	Dominujący/charakterystyczny rodzaj walorów kulturowych
Babiogórski	architektura i kultura ludowa (orawska), mała architektura sakralna
Białowiecki	obiekty archeologiczne, „tygiel kulturowy”, pozostałości po dawnych zawodach „leśnych”
Biebrzański	militarne, archeologiczne, hydrotechniczne
Bieszczadzki	uroczyska po dawnych wsiach, sakralne
„Bory Tucholskie”	układy przestrzenne, drewniana zabudowa, archeologiczne
Drawieński	hydrotechniczne, militarne, układ komunikacyjny
Gorczański	obiekty związane z pasterstwem
Gór Stołowych	mała architektura sakralna
Kampinoski	obiekty pamięci narodowej
Karkonoski	obiekty związane z turystyką
Magurski	architektura i kultura ludowa (łemkowska), cmentarze wojenne
Narwiański	kultura ludowa
Ojcowski	układy przestrzenne, tzw. architektura uzdrowiskowa, mała architektura sakralna
Pieniński	obronne (zamki)
Poleski	miejsca bitew, cmentarze
Roztoczański	archeologiczne, pamięci narodowej
Słowiński	układy przestrzenne i architektura, kultura ludowa (słowińska)
Świętokrzyski	sakralne/kultowe
Tatrański	obiekty związane z pasterstwem i dawnym przemysłem
„Ujście Warty”	hydrotechniczne, układy przestrzenne
Wielkopolski	układy przestrzenne i architektura
Wigierski	budownictwo ludowe, obiekty techniczne
Woliński	militarne

Źródło: opracowanie własne na podstawie przewodników drukowanych, materiałów promocyjnych i stron internetowych.

Dziedzictwo kulturowe polskich parków narodowych – badania empiryczne

W celu oceny zasobów kulturowych i ich wykorzystania w polskich parkach narodowych, autorki przeprowadziły badania empiryczne. Aby uzyskać dane pierwotne zastosowano metodę ankiety, której kwestionariusz skierowano drogą pocztową do przedstawicieli działów udostępniania wszystkich polskich parków narodowych w okresie listopad – grudzień 2015 r. W zastosowanym narzędziu badawczym zamieszczono łącznie 11 pytań, zarówno otwartych, jak i zamkniętych, dotyczących kwestii możliwości rozwoju turystyki kulturowej na terenie parku, istnienia turystycznych atrakcji kulturowych, oceny ich dotychczasowego wykorzystania i pełnionych przez nie funkcji oraz podmiotów zaangażowanych w promowanie atrakcji kulturowych.

Z 23 tej kategorii obszarów chronionych w badaniach uczestniczyła reprezentacja 18² (Babiogórskiego, Bieszczadzkiego, Biebrzańskiego, Białowieskiego, Gorczańskiego, Magurskiego, Tatrańskiego, Pienińskiego, Poleskiego, Wigierskiego, Borów Tucholskich, Ujścia Warty, Słowińskiego, Wolińskiego, Drawieńskiego, Świętokrzyskiego, Ojcowskiego, Narwiańskiego). W odpowiedzi na prośbę uczestnictwa w badaniach wysłaną do wszystkich polskich parków narodowych uzyskano łącznie 35 kwestionariuszy, z czego 32 prawidłowo wypełnione – trzy posiadały niewypełnione niektóre pytania (w badaniach wzięli udział chętni pracownicy zajmujący się udostępnianiem parku dla celów edukacyjnych i turystycznych).

Biorąc pod uwagę sposób pozyskiwania materiałów pierwotnych, a zwłaszcza wielkość próby zakwalifikowanej do analizy, można stwierdzić, iż przeprowadzone badania mają w znacznej mierze charakter jakościowy. Koncentrują się one bowiem głównie na rozpoznaniu opinii i postaw wobec zachodzących w przestrzeni zjawisk i procesów.

Należy nadmienić, iż respondenci posiadają wieloletni staż pracy w administracji obszarów chronionych – najkrótszy wyniósł 2 lata, a najdłuższy 34 lata (średnia ukształtowała się na poziomie 15,5 roku), przez co ich doświadczenie jest ważnym wyznacznikiem jakości uzyskanych opinii.

Większość badanych (65,63%) stwierdziła, że rozwój turystyki kulturowej w parku narodowym zależy od rangi atrakcji kulturowych. Na wspomnianą wartość (z punktu widzenia zwiedzających) rzutuje zarówno sam rodzaj obiektu (czy jest to np. skansen, kościół, cmentarz, przydrożna kapliczka, zamek itp.), jak i jego dostępność dla odbiorcy (na co składają się m.in. oznakowanie, stan techniczny, informacja w przewodnikach krajoznawczych).

Zdecydowaną aprobatę dla rozwoju turystyki w oparciu o dziedzictwo kulturowe w obrębie analizowanego rodzaju obszaru chronionego wyraziło 31,25% ankietowanych. Dotyczyło to zwłaszcza przedstawicieli tych parków, gdzie osadnictwo było szczególnie rozwinięte, a niekiedy wręcz warunkujące istnienie obszaru chronionego (czego przykładem jest Park Narodowy „Ujście Warty”, do którego utworzenia przyczyniły się prace melioracyjne króla pruskiego).

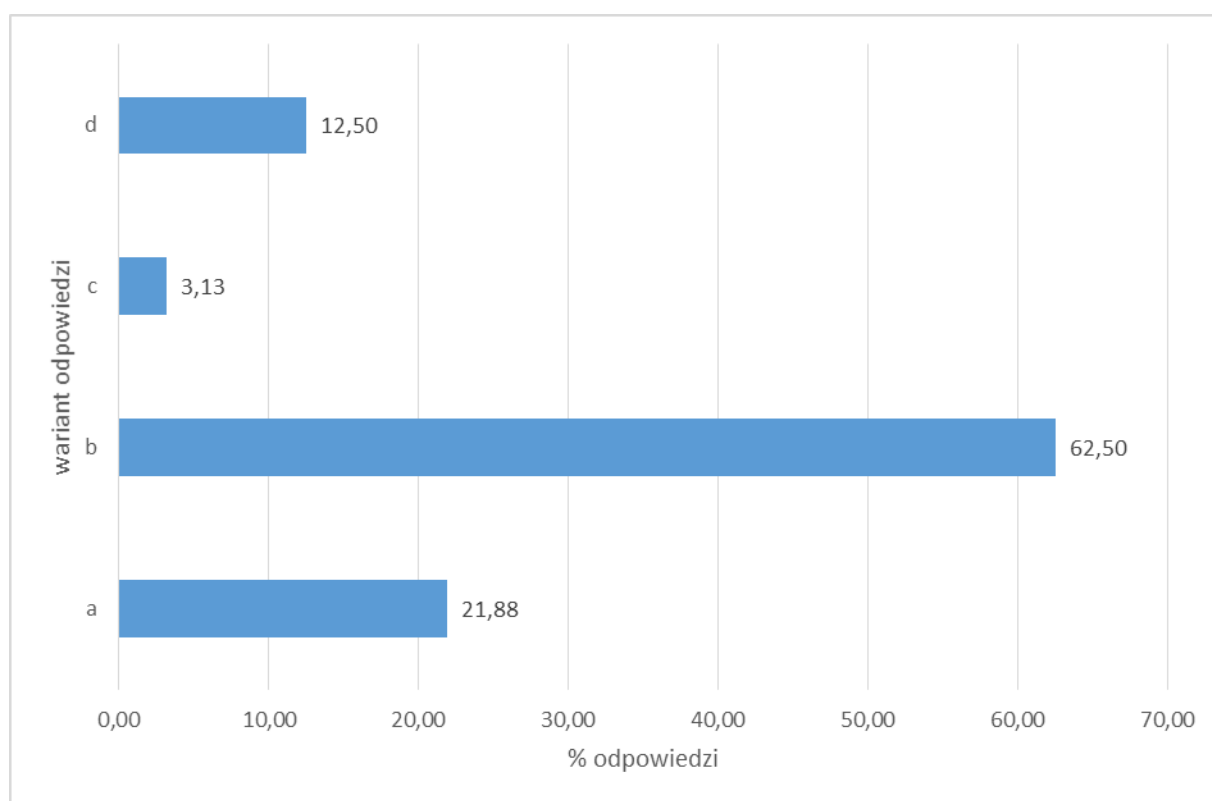
Jak wcześniej wspomniano, podstawą rozwoju turystyki kulturowej jest obecność atrakcji i ich ranga, a także przydatność w budowaniu oferty turystycznej. Badaczki próbowały ocenić je w sposób zarówno subiektywny (własne opinie pracowników dotyczące najciekawszych według nich atrakcji), jak i obiektywny – pytając o najczęściej odwiedzane miejsca i obiekty³. Generalnie zdecydowana większość badanych uznała, iż obiekty kulturowe występujące na terenie parku narodowego stanowią interesujący element oferty dla zwiedzających (ryc. 1). Wyższą ocenę przyznało 21,88% respondentów pracujących

² Na ankietę odpowiedzieli jeszcze pracownicy Parków Kampinoskiego i Roztoczańskiego, jednak było to już po przesłaniu artykułu do recenzji.

³ Respondenci oceniali popularność tych atrakcji na podstawie m.in. liczby sprzedanych biletów, ilości pozostawianych śmieci, zapytań w punktach informacji turystycznej.

w parkach o wyraźnych śladach osadnictwa z minionych wieków (m.in. Ojcowski, Świątokrzyski, Słowiński, Woliński).

Jeśli chodzi o oceny subiektywną i obiektywną konkretnych atrakcji, to okazało się, że różnica pomiędzy nimi jest statystycznie nieistotna (jedynie w grupie „najciekawsze obiekty” pojawiły się kurhany). Do grupy tych najbardziej interesujących w opinii badanych atrakcji kulturowych (tab. 2) występujących na terenie parku narodowego (i jednocześnie najczęściej odwiedzanych) należały placówki muzealne, obiekty sakralne (świątynie, przydrożne kapliczki) oraz zabudowa mieszkalna, jak również miejsca związane z dawnymi zawodami (bartnictwem, rybactwem, pasterstwem itp.). W grupie „innych” znalazły się m.in. zagrody pokazowe zwierząt, pozostałości po nieistniejących osadach, zbiorniki wodne utworzone w miejscach dawnych wyrobisk kopalnianych. Warto nadmienić, iż wg danych GUS-u odwiedzający placówki muzealne stanowią blisko 8% ogółu odwiedzających parki narodowe i – co ciekawe – wartość tego wskaźnika właściwie nie uległa zmianom na przestrzeni ubiegłych 9 lat (*Ochrona środowiska 2006*, *Ochrona środowiska 2015*). Jednocześnie na uwagę zasługuje fakt dynamicznego rozwoju imprez dydaktycznych na analizowanych obszarach chronionych – w ciągu ostatnich 9 lat liczba ich zwiększyła się o blisko 65%, osiągając wartość 6407 w 2014 r. (*Ochrona środowiska 2006*, *Ochrona środowiska 2015*). Wiele z nich silnie akcentuje walory kulturowe terenów objętych ochroną.

Ryc. 1. Znaczenie atrakcji kulturowych na terenie PN w opinii badanych

Legenda: a – stanowią bardzo interesujący element oferty turystycznej dla osób odwiedzających PN, b – stanowią interesujący element oferty turystycznej dla osób odwiedzających PN, c – nie stanowią interesującego elementu oferty turystycznej dla osób odwiedzających PN, d – trudno powiedzieć.

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

W dalszej części kwestionariusza ankietowani podjęli próbę oceny obecnego wykorzystania atrakcji kulturowych znajdujących się na terenie ich parku. Zdecydowana większość badanych (67,74%) uznała, że tylko uzupełniają one istniejącą ofertę przyrodniczą. Kolejne 29,03% respondentów wskazało, iż mają one istotne znaczenie, i tym samym

są chętnie odwiedzane przez turystów; takie zdanie wyrażali najczęściej pracownicy parków z bogatym dziedzictwem kulturowym, m.in. Ojcowskiego, Świętokrzyskiego, Słowińskiego.

Tab. 2. Najciekawsze atrakcje kulturowe występujące na terenie parku narodowego w opinii ankietowanych

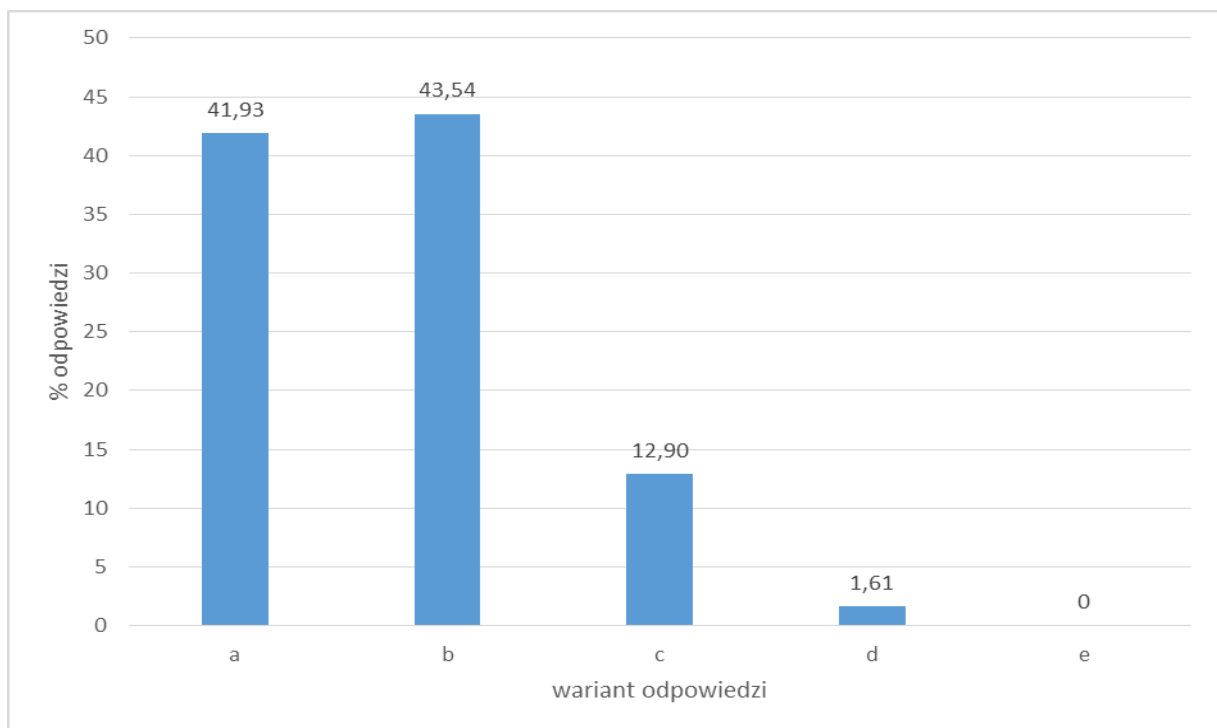
Rodzaj atrakcji kulturowej	% wskazań
archeologiczne	8,41
techniczne	8,41
sakralne	12,15
sepulkralne	8,41
obronne	10,28
mieszkalne	11,21
związane ze znanymi osobami	2,80
placówki muzealne	12,17
odwołujące się do dawnych zawodów	11,21
parki podworskie	3,74
inne	11,21
razem	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych.

Ankietowani wskazywali także, że najczęstszymi powodami ograniczającymi wykorzystanie dóbr antropogenicznych w celach turystycznych są niewystarczające środki finansowe przeznaczane na ich udostępnianie oraz zły stan techniczny wspomnianych obiektów.

Jednocześnie należy dodać, iż respondenci pytani o funkcję istniejących atrakcji kulturowych (ryc. 2) zaznaczali, że wzbogacają one ofertę edukacyjną obszaru chronionego oraz przyczyniają się do podniesienia kompleksowej atrakcyjności turystycznej tego terenu. Trzeba w tym miejscu podkreślić, iż jak wynika z innych badań prowadzonych przez autorki niniejszego opracowania [Spychała, Graja-Zwolińska 2013] w przypadku wielu parków narodowych zapoznanie się z dziedzictwem antropogenicznym tych miejsc jest swoistym warunkiem właściwego rozumienia prowadzonych zabiegów ochronnych (i tak np. „Biebrzańskie sianokosy”, odwołujące się do tradycji dawnych prac agrotechnicznych, mają ukazać istotę utrzymania ekosystemów łąkowych w odpowiedniej kulturze, by zachować warunki bytowania dla wielu gatunków ptaków).

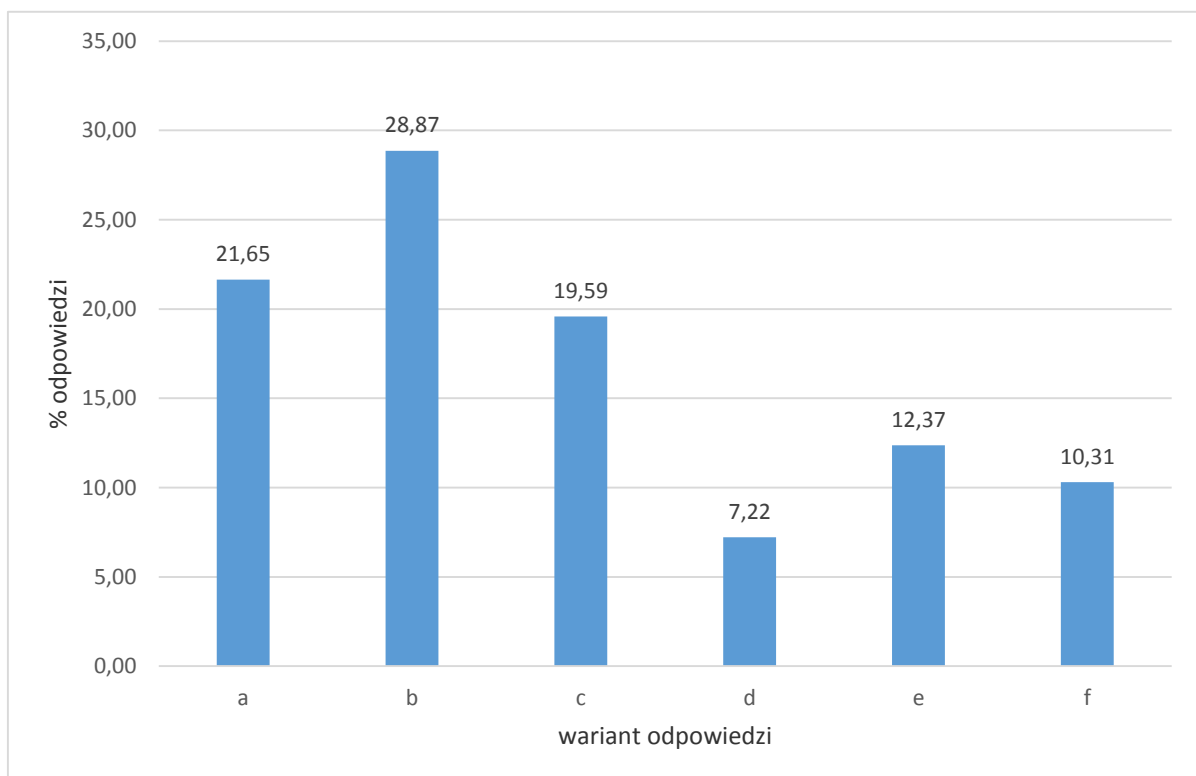
W kontekście rozwijania turystyki opartej na dziedzictwie kulturowym istotne jest określenie profilu wiekowego osób nim zainteresowanych. Pytanie dotyczące typów turystów chcących poznać atrakcje kulturowe dostarczyło ciekawych wniosków (ryc. 3). Pracownicy administracji parku narodowego najczęściej wskazywali seniorów, a następnie grupy szkolne i rodziny z dziećmi. Nie dziwi taki rozkład odpowiedzi, albowiem w konsekwencji różnych dofinansowań z projektów unijnych, organizacja wycieczek dla osób z pokolenia „50+” do tego rodzaju obszaru chronionego nie należy do rzadkości (w ciągu ostatnich dwóch lat, jak wynika z analizy działalności różnych instytucji, np. klubów seniora czy uniwersytetów III wieku, dużym zainteresowaniem cieszyły się m.in. takie parki jak: Ojcowski, Wielkopolski, Kampinoski, Słowiński, czy Świętokrzyski) [www.fundacjafril.blogspot.com, www.grodzisk.wlkp.pl, www.bornesulinowo.pl, www.fundacijakim.pl/, www.gopskowala.pl, 18.12.15].

Ryc. 2. Funkcje atrakcji kulturowych występujących na terenie parku narodowego w opinii ankietowanych

Legenda: a – podnoszą atrakcyjność turystyczną obszaru, b – wzbogacają ofertę edukacyjną PN, c – przyczyniają się do rozproszenia ruchu turystycznego, d – nie spełniają żadnej znaczącej funkcji, e – trudno powiedzieć.

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Ryc. 3. Turyści zainteresowani poznaniem atrakcji kulturowych występujących na terenie PN w opinii badanych

Legenda: a – grupy szkolne, b – seniorzy, c – rodziny z dziećmi, d – młodzież podróżująca indywidualnie, e – grupy znajomych/przyjaciół, f – inni.

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Administracje obszarów chronionych oprócz tworzenia bogatego programu dla grup szkolnych, coraz częściej inicjują działania zachęcające do przyjazdu rodzin z dziećmi, organizując rajdy rowerowe (np. Poleski Park Narodowy), czy wręcz kompleksowe akcje np. „Rodzinny rok w Parku” – organizowana w Parku Narodowym „Ujście Warty”, a obejmująca cykl tematycznych wycieczek w towarzystwie przewodnika. Ponadto obiekty te włączają się w projekt „Karta dużej rodziny”.

Niestety na ostatnim miejscu wśród segmentów odwiedzających dziedzictwo kulturowe uplasowała się młodzież podróżująca indywidualnie, oczekująca coraz częściej przygody, emocji, swoistej interakcji z odwiedzaną atrakcją. Niektóre parki narodowe i w tym względzie próbują zaspokoić oczekiwania odbiorców, przygotowując (często we współpracy z innymi lokalnymi podmiotami) tzw. *questy* – gry terenowe odkrywające w mniej konwencjonalny sposób tak dziedzictwo przyrodnicze, jak i kulturowe (za przykład mogą posłużyć tutaj Parki: Kampinoski, Poleski czy Białowieski).

Interaktywną interpretację bogactwa obszarów chronionych można zauważyć także w organizacji różnych imprez (czego przykładami mogą być „Biebrzańskie sianokosy”, „Podlaska Biesiada Miodowa” w siedzibie Narwiańskiego Parku Narodowego czy oryginalne wykłady – „Drzewa w kulturze ludowej” w Parku Narodowym Bory Tucholskie oraz „Thuste i chude krowy w kulturze i sztuce” w Parku „Ujście Warty”).

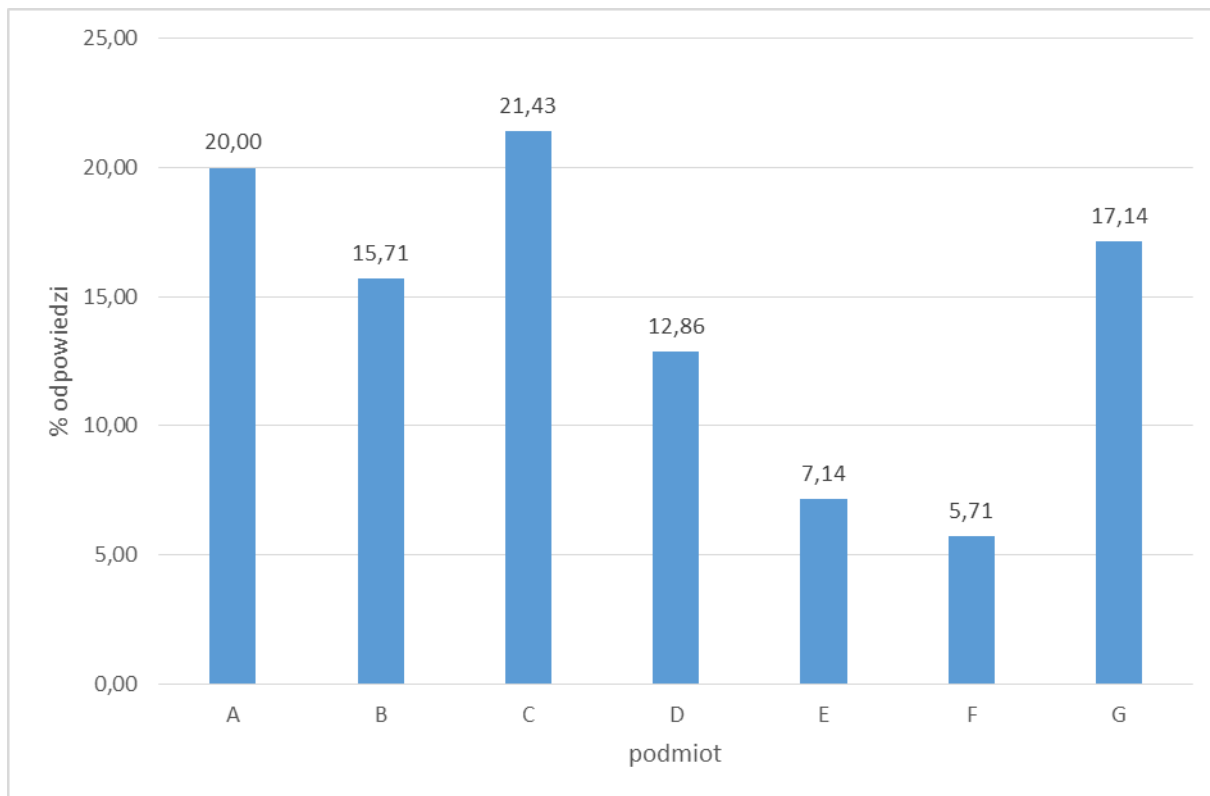
Warto nadmienić, iż spośród „innych” grup odbiorców znaleźli się potomkowie rodzin niegdyś zamieszkujących analizowane tereny (np. Łemków) czy przedstawiciele środowisk branżowych (np. grupy przewodników czy pilotów turystycznych), bądź dziennikarzy (przebywających w parkach w ramach wyjazdów studyjnych).

Biorąc pod uwagę nadrzędne cele ochronne, jakie spełnia park narodowy, troska o zachowanie dziedzictwa kulturowego powinna być efektem współpracy różnych podmiotów (ryc. 4). Ankietowani pracownicy wskazywali, że najczęściej działania na rzecz dbałości i promowania istniejących atrakcji kulturowych podejmują lokalne organizacje (stowarzyszenia związane z turystyką i rekreacją, lokalne grupy działania) wraz z administracją parku narodowego. (Warto przy tym podkreślić, że niekiedy to park narodowy jest inicjatorem budowania współpracy – za przykład może tu posłużyć Świętokrzyski Park Narodowy, będący współzałożycielem Związku Gmin Gór Świętokrzyskich). Trzecim w kolejności najczęściej wskazywanym podmiotem było PTTK, od wieków silnie związane z ideą tworzenia i funkcjonowania parku narodowego. W grupie „inne” najpopularniejszymi wskazaniami były struktury związane ze specyfiką danego obszaru, m.in. straż graniczna, organizacje międzynarodowe (w przypadku parków przy- i transgranicznych); podawano także przykłady biur podróży (dotyczyło najbardziej znanych turystycznie terenów). W mniejszym stopniu w działania te angażowały się władze gminne czy powiatowe, przy czym stopień współpracy zależał m.in. od rangi istniejących atrakcji kulturowych.

Należy nadmienić, iż w wielu przypadkach administracje parków narodowych same włączają się w różne inicjatywy promujące lokalne dziedzictwo kulturowe (np. Kampinoski Park Narodowy współorganizował Festiwal Muzyczny „W krainie Chopina”).

Jak wynika z przeprowadzonych badań i doświadczeń własnych autorek, możliwości rozwoju turystyki kulturowej w polskich parkach narodowych są bardzo zróżnicowane i uzależnione od szeregu różnych czynników. Same parki, pod względem atrakcyjności kulturowej, także są różnie postrzegane, co m.in. odzwierciedliły wskazania ankietowanych pracowników parków narodowych (ryc. 5). Respondenci proszeni o podanie przykładów parków najbardziej predysponowanych do rozwoju turystyki opartej na dziedzictwie kulturowym najczęściej wymieniali Ojcowski i Świętokrzyski. Na dalszych miejscach znalazły się jedne z najczęściej odwiedzanych obszarów chronionych – Parki Tatrzański i Kampinoski. Nie sposób pominąć Wigierskiego Parku Narodowego, który szczególnie dba o promowanie swojego dziedzictwa kulturowego (czego wyrazem są m.in. warsztaty nauki tradycyjnych rzemiosł oraz rzeźbiarstwa, program konserwacji kapliczek nadrzewnych,

krycie dachów wiórem osikowym, czy wydawane tematyczne foldery dotyczące np. tradycyjnych wiejskich ogrodów). Z pozostałych obszarów (określonych na ryc. 5 mianem „innych”) najczęściej wymieniano parki z Polski południowo-wschodniej (m.in. Magurski, Gorczański, Roztoczański).

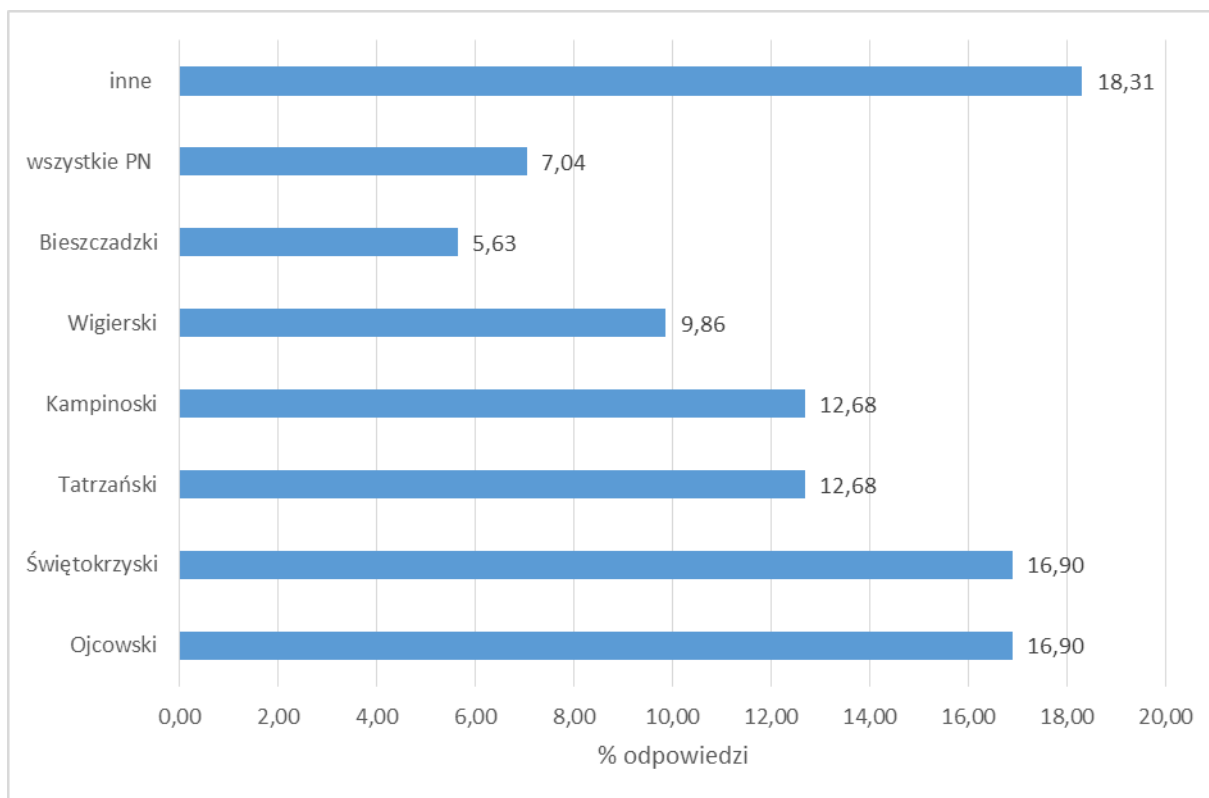

Ryc. 4. Podmioty zaangażowane w rozwijanie i promowanie atrakcji kulturowych znajdujących na terenie PN w opinii respondentów.

Legenda: A – administracja parku narodowego, B – Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, C – lokalne stowarzyszenia, D – władze gminne, E – władze powiatowe, F – muzea regionalne, G – inne podmioty.

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Warto w tym miejscu wspomnieć o inicjatywie „Przyjaciół parku narodowego”, realizowanej przez pięć obszarów województwa małopolskiego (Parki: Ojcowski, Tatrzański, Gorczański, Magurski, Babiogórski). Program ten, zainicjowany w 2013 roku, obejmuje oprócz treści przyrodniczych, również aspekty społeczne oraz kulturowe (na które składa się poznawanie zwyczajów, miejsc, zabytków, architektury) (<http://przyjacielpn.pl> 28 XII 2015). Dzięki tego typu pomysłom edukacja, realizowana poprzez zabawę, staje się bardziej efektywna, a w stosunku do odwiedzanego terenu budowane są poczucie odpowiedzialności oraz kompleksowe postrzeganie parku narodowego – jako obszaru, gdzie łączą się dwa rodzaje dziedzictwa – przyrodniczego i kulturowego – uzupełniając się wzajemnie i tworząc wyjątkową całość.

Ryc. 5. Parki narodowe predysponowane do rozwoju oferty turystycznej związanej z atrakcjami kulturowymi w opinii respondentów

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Zakończenie

Polskie parki narodowe dysponują zróżnicowanym potencjałem w zakresie rozwoju turystyki opartej na dziedzictwie kulturowym. W opinii większości pracowników badanych form ochrony przyrody intensyfikacja takiego rodzaju podróżowania zależy w dużej mierze od wartości istniejących atrakcji kulturowych. Wspomniane walory to zazwyczaj pojedyncze przykłady, które stanowią interesujący dla wielu zwiedzających komponent, będący jednak przede wszystkim dopełnieniem oferty przyrodniczej. Mimo to występujące elementy dziedzictwa antropogenicznego wpływają korzystnie na ogólny wizerunek turystyczny obszaru chronionego, podnosząc jego atrakcyjność turystyczną.

Na uwagę zasługują szczególnie coraz bardziej interaktywne formy interpretacji dziedzictwa antropogenicznego na obszarach chronionych (*questy*, oryginalne wykłady, przyrodniczo-historyczne ścieżki dydaktyczne, warsztaty dawnych rzemiosł, konkursy itp.), co zwiększa szansę na lepsze dotarcie z wiedzą do różnych grup odbiorców (wśród najczęściej odwiedzających atrakcje kulturowe należą seniorzy, grupy szkolne oraz rodziny z dziećmi).

W zachowanie i promowanie kulturowych atrakcji parków narodowych zaangażowane są najczęściej same administracje obszarów chronionych, lokalne stowarzyszenia oraz PTTK. Należy mieć nadzieję, że uruchamianie rozmaitych grantów, dofinansowań do realizacji projektów o zasięgu regionalnym, będzie sprzyjać wzmocnieniu współpracy, a tym samym przyczyni się do większej dbałości o walory antropogeniczne małych ojczyzn.

Bibliografia

- Armaitiene A., Bertuzyte R., Vaskaitis E., 2014, Conceptual Framework for Rethinking of Nature Heritage Management and Health Tourism in National Parks, "Procedia – Social and Behavioral Sciences", vol. 148, p. 330–337
- Beckerath J., 1971, *Abriß der Geschichte des alten Ägypten*, Oldenburg, München
- Bishop K., Dudley N., Phillips A., Stolton S., 2004, *Uses and performance of the IUCN System of Management Categories for Protected Areas. Speaking a Common Language*, Cardiff University, Cardiff
- Blamey R., 2001, *Principles of Ecotourism*, [in:] D.B. Weaver (ed.) *The Encyclopedia of Ecotourism*, CABI Publishing, Wallingford, s. 5-22
- Bruno G., Gasca E., Monaco C., 2014, *The Efficient Management of Park Resources: Natural and Cultural Data in the Alpi Marittime Park Area*, "Information Systems", vol. 42, s. 78–88
- Ceballos-Lascrain H., 1996, *Tourism, Ecotourism and Protected Areas*, IUCN
- Charters T., Saxon E., 2007, *Tourism and Mountains. A Practical Guide to Managing the Environmental and Social Impacts of Mountain Tours*, United Nations Environment Programme, Conservation International, Tour Operators' Initiative
- Corbett J.B., 2006, *Communicating Nature: How We Create and Understand Environmental Messages*, Island Press, Washington
- Cuijpers J.J., Bekius D., 2004, *Landscapes Biographical Ensembles. A Method for Using Cultural-historical Aspects of the Landscape in Planning practice*, [in:] I. Boer (ed.) *Multiple landscape. Merging past and Present in Landscape Planning*, Wageningen University
- Deng J., King B., Bauer T., 2002, *Evaluating natural attraction for tourism*, "Annals of Tourism Research", 29 (2), s. 422–438
- Dhimitri J., Sinani A., Todia J., 2015, *The Landscape of Divjakë-Karavasta National Park in Information among Youth*, "Agriculture and Agricultural Science Procedia", vol. 4, 2015, s. 158–166
- Dowling R., Weiler B., 1997, *Ecotourism in South-East Asia*, "Tourism Management", 18 (1), s. 51-53
- Dudek S., Kowalczyk A., 2003, *Turystyka na obszarach chronionych – szanse i zagrożenia*, Prace I Studia Geograficzne, 32, s. 117-140
- Dudley N. (ed.), 2008, *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*, IUCN, Gland
- Fennel D.A., Nowaczek P., 2010, *Moral and Empirical Dimensions of Human – Animal Interactions in Ecotourism: Deepening an Otherwise Shallow Pool of Debate*, "Journal of Ecotourism", 9 (3), s. 239–255
- Eagles P.F.J., McCool S. (2002): *Tourism in National Parks and Protected Areas: Planning and Management*, Wallingford, CABI
- Frost W., Hall C.M., 2009, *American Invention to International Concept: The Spread and Evolution of National Parks*, [in:] W. Frost, C.M. Hall (eds) *National Parks and Tourism: International Perspectives on Development, Histories and Change*, London, Routledge, s. 30–44
- Gałaszka N., *Turystyka dziedzictwa. Poradnik dla organizacji pozarządowych*, Fundacja Partnerstwo dla Środowiska, Kraków
- Goodwin H., 1996, *In Pursuit of Ecotourism*, Biodiversity and Conservation, 5 (3), s. 277-291
- Graja-Zwolińska, Spychała 2013, *Jak rozumieć turystykę przyrodniczą? Studium przypadku młodzieży akademickiej*, „Turyzm” 23 (1), s. 39-47
- Grenier A.A., 2004, *The Nature of Nature Tourism*, University of Lapland, Rovaniemi
- Highman J., Lück M., 2002, *Urban Ecotourism: A Contradiction in Terms?*, "Journal of Ecotourism", 1 (1), s. 36-51
- Kulczyk S., 2008, *Znaczenie czynników kulturowych dla rozwoju ekoturystyki na przykładzie Wielkich Jezior Mazurskich*, [w:] A. Kowalczyk (red.) *Turystyka kulturowa*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, s. 147-159
- La Page W. (2010): *Rethinking Park Protection: Treading the Uncommon Ground of Environmental Beliefs*, Wallingford, CABI
- Leung Y.F., Marion J.L., Farrell T.A., 2001 *The Role of Recreation Ecology in Sustainable Tourism and Ecotourism*, [in:] S.F. McCool. R.N. Moisey (eds.) *Tourism, Recreation and Sustainability*, CABI Publishing, New York, s. 21-39

- Lussetyowati T., 2015, *Preservation and Conservation through Cultural Heritage Tourism. Case Study: Musi Riverside Palembang*, "Procedia - Social and Behavioral Sciences", vol. 184, s. 401–406
- Luzar E.J., Diagne A., Ecgan Ch., Henning B.R., 1998, *Profiling the Nature-Based Tourist: A Multinomial Logit Approach*, "Journal of Travel Research", 37 (1), s. 48-51
- Łuczyńska-Bruzda (red.), 1994, *Zasady sporządzania operatu ochrony zasobów kulturowych*, [w:] *Plany ochrony parków narodowych. Zasady opracowania operatów szczegółowych do planów ochrony parków narodowych*, Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, Warszawa
- MacCannell D., 1993, *Empty Meeting Grounds*, London, Routledge
- Mason P., 2000, *Zoo Tourism: The Need for More Research*, "Journal of Sustainable Tourism", 8 (4), s. 333-339
- Mikos von Rohrscheidt A., 2008, *Turystyka kulturowa. Fenomen. Potencjał. Perspektywy*, GWSHM Milenium, Gniezno
- Ochrona środowiska*, 2006, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, http://www.geobotanika.uni.lodz.pl/wp-content/uploads/ochrona_srodowiska_2006.pdf [30.10.2015]
- Ochrona środowiska*, 2014, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/srodowisko/ochrona-srodowiska-2014,1,15.html> [30.10.2015]
- Ochrona środowiska*, 2015, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/srodowisko-energia/srodowisko/ochrona-srodowiska-2015,1,16.html> [03.02.2015]
- Paczuski R., 1995, *Prawo ochrony środowiska*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz
- Piekarowicz R., 1977, *Zrozumieć Indie*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa
- Ustawa o ochronie przyrody z dn. 16 kwietnia 2004 r.*
- Sekar N., Weiss J.M., Dobson A.P., 2014, *Willingness-to-pay and the Perfect Safari: Valuation and Cultural Evaluation of Safari Package Attributes in the Serengeti and Tanzanian Northern Circuit*, "Ecological Economics", vol. 97, s. 34–41
- Richards G., 1996, *Production and Consumption of European Cultural Tourism*, "Annals of Tourism Research", vol. 23 (2), s. 261-283
- Rio D., Nunes L.M., 2012, *Monitoring and Evaluation Tool for Tourism Destinations*, "Tourism Management Perspectives", vol. 4, s. 64–66
- Shafer E., Choi Y., 2006, *Forging Nature-based Tourism Policy Issues: A Case Study in Pennsylvania*, "Tourism Management", 27 (4), s. 615-628
- Spychała, Graja-Zwolińska, 2013, *Specyfika turystyki edukacyjnej na obszarach chronionych. Studium przypadku polskich parków narodowych*, Prace Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, nr 304, 304-313
- Stasiak A., 1997, *Turystyka w parkach narodowych – obszary konfliktów*, „Turyzm”, t. 7, z. 2, s. 5–22
- Urry J., 1990, *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*, Sage, London
- Ursache M., 2015, *Tourism – Significant Driver Shaping a Destinations Heritage*, "Procedia – Social and Behavioral Sciences", vol. 188, s. 130–137
- Valentine P.S., 1992, *Review. Nature-based Tourism*, [in:] B. Weiler, C.M. Hall (eds), *Special Interest Tourism*, Belhaven Press, London
- Vitalinia S., Puricelli C., Mikerezić I., Iritia M., 2015, *Plants, people and Traditions: Ethnobotanical Survey in the Lombard Stelvio National Park and Neighbouring Areas (Central Alps, Italy)*, "Journal of Ethnopharmacology", vol. 173 (15), s. 435–458
- Wall Reinius S., Fredman P., 2007, *Protected areas as attractions*, "Annals of Tourism Research", vol. 34 (4), s. 839–854
- Walczak M., Radziejowski J., Smogorzewska M., Sienkiewicz J., Gacka-Grzesikiewicz E., Pisarski Z., 2001, *Obszary chronione w Polsce*, IOŚ, Warszawa
- Wu Y.Y., Wang H.L., Ho Y.F., 2010, *Urban Ecotourism: Defining and Assessing Dimensions Using Fuzzy Number Construction*, "Tourism Management", 31 (6), s. 739-743
- Xu F.Fox D., 2014, *Modelling Attitudes to Nature, Tourism and Sustainable Development in National Parks: A Survey of Visitors in China and the UK*, "Tourism Management", 45, s. 142-158
- Zhou D.Q., Grumbine R.E., 2011, *National Parks in China: Experiments with Protecting Nature and Human Livelihoods in Yunnan Province, Peoples' Republic of China (PRC)*, "Biological Conservation", vol. 144 (5), s. 1314–1321

Netografia

https://www.mos.gov.pl/g2/big/2011_08/461dca697392205737781a4bdc14cd4f.pdf [14.12.15]
<http://www.ramsar.org/about-the-ramsar-convention> [13.12.15]
www.pot.gov.pl [19.12.15]
<http://www.sustainabletourisonline.com/parks-and-culture/nature-based-tourism/forms-of-nature-based-tourism/nature-based-tourism> [16.12.2015]
www.fundacjafril.blogspot.com [18.12.15]
www.grodzisk.wlkp.pl [18.12.15]
www.bornesulinowo.pl [18.12.15]
www.fundacijakim.pl/ [18.12.15]
www.gopskowala.pl [18.12.15]
<http://przyjacielpn.pl/Tresci-programu> [28.12.2015]

Cultural heritage and tourism in the Polish national parks

Key words: national park, heritage, cultural tourism, nature tourism, heritage tourism.

Abstract

The aim of the article is to draw attention to the existence of anthropogenic heritage in the most valuable nature areas in Poland, which are national parks. This type of values are also protected - along with natural heritage they create unique landscapes. Back in the 90-s cultural resources were not highly valued by directors of national parks, nowadays they become more and more dynamically used in the creation of special tourists offers. The authors attempt to estimate this heritage for each park, moreover they conducted questionnaire interview with the employees of the parks for the above mentioned issue.